SCHOOL AND PAROCHY LIBRARIES - INSTITUTIONS OF CULTURAL PROMOTING OF BOOKS AND READING IN BIHOR COUNTY

Claudia-Florina Pop
Lecturer, PhD, University of Oradea

Abstract: Important libraries were set up in the 18th century, but the 19th century, mainly its second half, brought a remarkable growth in number of the libraries set up in Bihor. They were intermediaries between the book, lecture and readers, the people fond of books. They constituted reference points for the literary societies of Oradea and Beiuş and for the urban and rural teaching establishments. As new instruments of culturalization, these libraries provided the circulation of the book and received the information from the publications of the time, information that was extremely valuable and often unique. The library represented a dynamic space that met a major social need, that of information. Libraries were oriented towards the acquisition of books and lecture, mainly, Romanian. Even if at the beginning libraries were set up in schools, they would welcome the entire Romanian community of the locality where they functioned. The development of the libraries from Bihor followed the course of the history of the Romanian culture.

Keywords: school library, church, literary societies, Bihor County, books

În secolul al XVIII-lea au fost înfiinţate importante biblioteci, dar secolul al XIX-lea, mai ales a doua jumătate a acestuia, a însemnat o creştere remarcabilă a numărului bibliotecilor înfiinţate în Bihor. Ele se constituie în intermediari între carte, lectură şi cititori, iubitorii de carte şi puncte de reper în cadrul societăţilor literare din Oradea sau Beiuş, dar şi în cadrul aşezămintelor şcolare urbane şi rurale. Constituindu-se în noi instrumente de culturalizare, aceste biblioteci asigurau circulaţia cărţii, şi de asemenea prin intermediul lor erau binevenite informaţiile din publicaţiile timpului, deosebit de valoroase şi adesea unice.

Apariţia şi creşterea numărului de biblioteci româneşti din Transilvania pe parcursul secolului al XIX-lea este corelată în primul rând cu dezvoltarea învăţământului.

Nevoile instrucţiei au impus constituirea fondurilor de carte în cadrul şcolilor, în primul rând la nivelul învăţământului mediu.

Biblioteca este văzută ca un spaţiu dinamic răspunzând unei nevoi sociale majore, nevoia de informare. Bibliotecile erau orientate spre achiziţia de carte şi lectura, în primul rând, a publicaţiilor româneşti. Deşi înfiinţate la început în cadrul şcolilor, acestea s-au deschis spre întreaga comunitate românească din localitatea unde funcţionau. (Buluță, Gh, 2000)

Dezvoltarea bibliotecilor din zona Bihorului urmează firul istoriei culturii româneşti. În linii mari, în istoria bibliotecilor distingem două etape, şi anume: prima se situează între secolul al XIV-lea până după al doilea Război Mondial, numărându-se puţine biblioteci şi acestea cu un caracter închis. În etapa a doua, se simte un avânt deosebit şi pe tărâm cultural.

Judeţul Bihor a avut în trecut biblioteci vestite pentru bogăţia şi raritatea colecţiilor lor, dar datorită vieţii lor zbuciumate şi a nenorocirilor suferite de populaţie în decursul veacurilor, cât şi lipsei de interes din partea asupritorilor nu ni s-a păstrat niciuna din culegerile de cărţi şi

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

manuscrise strânse cu pasiune şi trudă. Transilvania nu cunoştea la acea vreme o dezvoltare a bibliotecilor, datorită regimului asupritor. (Faur, Viorel, 1995)

Tot în acelaşi stadiu se aflau bibliotecile şcolare. Românii din Transilvania, lipsiţi de drepturi politice, au şcoli mult mai târziu. În prima jumătate a secolului al XVIII-lea, după Unirea bisericii ortodoxe din Ardeal cu biserica catolică, se înfiinţează la Blaj un seminar pe lângă care, în 1747, se creează şi o bibliotecă, care primeşte mai târziu donaţii din partea lui Timotei Cipariu. Biblioteca de la Blaj, care a funcţionat până în zilele noastre, devine centrul activităţii culturale a românilor din Transilvania. Aici activează, printre alţii, corifeii Şcolii Ardelene, care promovează un curent progresist.

Sfârşitul veacului al XVIII-lea şi începutul celui de-al XIX-lea se caracterizează prin avântul economic al păturilor burgheze, al negustorilor în special, dar şi al industriei, mai ales a celei manufacturiere.

În noile condiţii social-economice creşte interesul pentru carte. Demn de reţinut este faptul că cercul celor care preţuiesc cartea se lărgeşte.

În rândurile cărturarilor, ca şi al unor cercuri mai largi de ştiutori de carte, apare din ce în ce mai mult ideea unor biblioteci publice. Astfel, pentru început iau fiinţă cabinetele de lectură, pe lângă marile librării, al căror număr creşte. Aceste cabinete dădeau spre consultare pe loc sau împrumutau cărţi la domiciliu, în schimbul unei sume.

În Transilvania întâlnim „reuniuni de lectură" sau „casine române" cu cabinete de lectură. În Bihor cele mai cunoscute şi mai vechi sunt: Societatea de lectură din Oradea (1852-1875), Reuniunea culturală „Cele Trei Crişuri", Casina română din Beiuş (1871-1918), Societatea „Samuil Vulcan" din Beiuş (1862-1918), Astra – Despărţămintele din Bihor.

Datorită condiţiilor social-politice, aici se dezvoltă mai mult bibliotecile organizate de anumite categorii profesionale: învăţătoreşti, preoţeşti.

Cu toată lipsa de interes şi de sprijin din partea statului, în a doua jumătate a secolului al XIX-lea se înfiinţează atât în ţară, cât şi în Transilvania, câteva biblioteci publice, care desfăşoară o intensă şi bogată activitate în domeniul ştiinţei şi culturii româneşti.

La începutul anilor 1900 începe să ia formă o importantă reţea de biblioteci prin intermediul căreia, cartea circulă spre utilizatori adică la popor, la cei din satele cele mai îndepărtate. Acest lucru s-a datorat Astrei, care prin intermediul despărţămintelor Societăţii, a reuşit să facă din biblioteci, instrumente de o eficienţă reală.

Dacă preocuparea pentru înfiinţarea unor biblioteci româneşti a fost până către sfârşitul secolului al XIX-lea plasată pe un plan secund pe lista priorităţilor Bisericii Ortodoxe, o dată cu intrarea în vigoare a legii învăţământului, „Legea Trefort", la 22 mai 1879, clerul superior s-a văzut confruntat cu pericolul deznaţionalizării instituţionale a populaţiei pe care o păstorea. Pericolul era cu atât mai mare cu cât actul normativ în cauză se adresa elevilor din şcolile elementare, cu alte cuvinte se încerca înstrăinarea copiilor tocmai în perioada de fundamentare a principalelor elemente definitorii ale identităţii lor. Ca atare, în şedinţa din 22 aprilie 1881, Sinodul Episcopiei Ortodoxe a Aradului a hotărât să cadă în sarcina Consistoriului, sarcina de a interveni imediat pentru înfiinţarea „cât mai multor reuniuni de cântări şi biblioteci prin comune şi pre învăţători să-i constrângă a participa numeroşi la reuniuni. Iar pre viitor, când se aprobă statutele cutărei reuniuni, Consistoriul să întrerupă de acel înţeles că va trage la răspundere pre învăţătorii cari nu vor lua parte la reuniunea ce-o constituiesc."

Importanţa transpunerii în viaţă a hotărârii se desprinde în mod vădit din partea finală a actului, în care Consistoriul era împuternicit să aplice sancţiuni celor care nu i se conformau. Un

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

an mai târziu s-au şi făcut primii paşi către redactarea unor statute cadre, dar flexibile, în funcţie de particularităţile locale ale fiecărei regiuni. (Turc, L., 2000)

Prin „circulariul eparchial greco-oriental orădan" nr. 471 din 15/27 iulie, era din nou adusă în discuţie problema „reuniunilor de cântări" şi a bibliotecilor. Sinodul eparhial întrunit la Arad hotărâse în cadrul şedinţei a IV-a, desfăşurată în acelaşi an, colaborarea cu Consistoriul din Oradea în vederea elaborării unui regulament referitor la înfiinţarea celor două instituţii „în uniformitate pentru întreaga dieceză." În acest sens, episcopul diecezan Iosif Goldiş recomanda forului arădean întocmirea proiectului de statut şi supunerea lui „spre apreţuire" forului din Oradea, urmând ca acesta să analizeze în termeni comparativi cu propriul proiect. Pe acest temei Consistoriul din Oradea avea libertatea de opţiune, aşa după cum se sublinia în clauză înserată în finalul documentului: „Venerabilul Consistoriu din Oradea, prin acestea este poftitu să aleagă care-i va conveni mai bine, iar despre rezoluţiunea ce va lua este recercatu să ne încunoşcientieze fără amenare".

Lucrurile trebuiau urgentate deoarece administraţia maghiară trecuse la aplicarea celei de a doua „Legi Trefort" care se adresa acum învăţământului secundar şi era pornită să întreprindă acţiuni directe pentru aplicarea strictă a legislaţiei şcolare. Aşa de pildă, la 6 mai 1883, Nicolae Zigre, locţiitorul vicarului episcopal, aducea la cunoştinţă protopopiatelor că Ministerul Cultelor şi Instrucţiunii Publice a retras din circulaţie „nu numai ediţiunea a doua, ci şi ediţiunea prima din „Legendariulu" de I. Papiu" şi că este hotărât să-i pedepsească pe învăţătorii care nu se conformează. Corespondenţa era adresată protopopului din Peştiş, căruia i se subordona Tractul Aleşdului, zonă unde se pare că aveau o mare circulaţie cărţile româneşti vizate de cenzură. Pas cu pas, cărţile româneşti urmau să fie retrase din uzul şcolar spre a fi înlocuite cu cele oficiale maghiare.

Un prim statut de organizare şi funcţionare a bibliotecilor rurale a fost înserat în conţinutul unui act mai larg de înfiinţare a „Reuniunei Învăţătorilor de la Şcoalele Poporale" în 1883. Conform statutului, scopul „reuniunei" era acela de „promovare a educaţiunei şi instrucţiunei poporale şi cultivarea ştiinţelor referitoare la educaţiunea şi instrucţiunea poporală", printre mijloacele utile atingerii acestui deziderat fiind nominalizate „biblioteca centrală şi bibliotecile din despărţămintele sale protopopeşti". Fiecare despărţământ protopopesc funcţiona sub directa îngrijire a unui comitet alcătuit dintr-un notar, un „cassariu" (casier), un bibliotecar şi un controlor. Importanţa acordată bibliotecilor apare subliniată pe parcursul întregului conţinut al „statutelor". În acest sens, adunarea generală verifica deopotrivă întreaga activitate a comitetului, a controlorului şi a casierului, cât şi pe cea a bibliotecarului, care era numit de drept membru al comitetului. Printre „agendele" comitetului, înţelegându-se prin acest termen evidenţele scrise ale acestuia, figura şi cea referitoare la „starea bibliotecilor" şcolare.

Tot aici erau enumerate şi atribuţiile ce cădeau în sarcina bibliotecarului, anume, „îngrijeşte biblioteca, înregistrează opurile şi face posibilă împrumutarea acelora". El era responsabil material, alături de casier, pentru eventualele pagube aduse patrimoniului bibliotecii.

Discuţiile purtate la Sinodul eparhial ţinut în 1882 nu au rămas fără ecou. Consistoriul a hotărât începerea demersurilor pentru înfiinţarea unor „reuniuni de cantori şi bibliotece", ca organisme de propagare a culturii în mediul rural. În întâmpinarea acestei iniţiative, pe parcursul anului, Protopopiatul Beiuşului a organizat o serie de conferinţe „învăţătoresci" spre a-i consulta pe dascălii din sate. Propunerea a fost primită cu entuziasm de întregul corp didactic, care – relatează protopopul – „sau angajatu atâtu ca corporaţiune, câtu şi individualmente învеţietorii, că din partea loru vor nisui şi voru pune în lucrare, cu intervenirea directoriloru locali şi a comiteteloru respective parochiale, ca reuniunile de cantori şi de bibliotece să se înfiinţeze".

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

Consistoriul a şi transmis, în urma raportului, diferite proiecte de statut, lăsând liberul arbitru comunităţilor locale de a se orienta şi a-şi elabora propriile statute conform „împrejurărilor locale”.

În plină criză a raporturilor dintre români şi administraţia maghiară ca urmare a „Memorandumului”, aceasta din urmă, prin „grija” „Ministerului de Culte” a redactat un catalog al principalelor lucrări ce trebuiau să figureze în bibliotecile şcolare, sub forma unei recomandări adresate şcolilor „poporale”. Vicarului episcopal Iosif Goldiş i s-a trasat sarcina de a distribui tuturor oficiilor protoprezbiterale câte trei exemplare din acest material, urmând ca primul să fie păstrat în arhiva protoprezbiterală, al doilea în biblioteca despărţământului reuniunii învăţătoreşti şi al treilea la fiecare dintre şcolile care dispuneau de bibliotecă. Repartiţia nu era întâmplătoare, ci era menită să înlăture posibilele scuze întemeiate pe necunoaşterea conţinutului inventarului respectiv în eventualitatea sesizării nerespectării „recomandării”.

În ciuda ingerinţelor statului în viaţa şcolilor româneşti, acţiunile de popularizare a cărţilor scrise de autori români a continuat. Despărţământul Reuniunii Învăţătorilor din Tractul Beiuşului a distribuit în luna iunie 1893 tuturor şcolilor „poporale” din protopopiat *Istoria pedagogiei* scrisă de profesorul Petru Pipoşiu şi câte un exemplar din *Manualul curs practic de aritmetică*. La fel au fost perpetuate şi acţiunile de perfecţionare a activităţilor extraşcolare. În protocolul „Congresului metropoliei ortodocse române din Ungaria şi Transilvania” desfăşurat în anul 1900, Dr. Borcianu a propus perfecţionarea activităţii învăţătoreşti în sensul unei conlucrări mai strânse cu biserica. De la început, el a solicitat întocmirea unor lucrări statistice mai ample, care să surprindă şi starea bibliotecilor. În ce priveşte „reuniunile învăţătoreşti”, se avansa propunerea ca ele „să fie organizate astefeliu, ca lucrările întru perfecţionarea în cele pedagogice şi şcolare să rămână în legătură cu biserica şi autorităţile ei”, dar se atrăgea atenţia ca acestea să fie în armonie cu „prescrierile legilor statului”.

Un al doilea inamic al procesului de culturalizare a populaţiei rurale, şi nu numai, a fost sărăcia. Lipsa fondurilor băneşti a grevat în cel mai înalt grad efortul de dotare a bibliotecilor săteşti cu fondul livresc necesar. În urma Congresului bisericesc, mitropolitul Ioan Meţianu a cerut Consistoriului să înainteze un material cu propuneri formulate de preoţii şi învăţătorii din subordine, în vederea identificării posibilelor surse de finanţare a bibliotecilor.

După consultarea opiniilor formulate de către corpul învăţătoresc român, Congresul a formulat un „conclus” referitor la identificarea surselor băneşti utile înfiinţării bibliotecilor. Alături de nominalizarea principalelor mijloace materiale, documentul puncta şi acţiunile ce trebuiau întreprinse pentru buna reuşită a acţiunilor. Se recomanda ca „pentru înfiinţarea, sporirea şi consemnarea bibliotecii şcolare din fiecare şcoală elementară confesională, învеţietorul să fie îndătorat de la fiecare elev obligat la şcoală (...) a încasa la înscriere 50 de fileri (...) apoi, din sumele încasate, în coînţelegere cu Comitetul parochial, a procura cărţi pentru biblioteca şcolară”. Tot învăţătorul era împuternicit să organizeze şi colectă în acelaşi scop. Fondul de carte trebuia inventariat anual, iar evidenţele erau expediate Consistoriului. Inspectorii şcolari erau obligaţi ca cel puţin o dată pe an să se deplaseze la parohii spre a „censura” biblioteca, exercitând în acest sens un control permanent pe linia râvnei depuse de subalterni.

Protopopul Vasiliu Papp a comunicat Consistoriului, în septembrie 1904, că la „conferinţa învăţătorească” din luna august s-a hotărât înfiinţarea unei biblioteci centrale protopopeşti a „tractului Vaşcăului”, pentru dotarea căreia să fie folosiţi banii din „pedepsele pentru absenţi”. La aceeaşi conferinţă, prezbiterul Toma Păcală a mai sugerat şi alte surse de finanţare, printre care încasarea unor taxe pentru activităţile extraşcolare desfăşurate de elevi. Astfel, de la şcolarii „îmbrăcaţi la mort” câte 4 fileri, de la cei ce umblau cu „Steaua de Crăciun” ori cu crucea la

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

„Apăbotează" câte 10 fileri. De asemenea, şcolarii ai căror părinţi „sunt în mai bună stare", adică mai bogaţi, urma să fie încasată lunar suma de 4 fileri.

La nivelul fiecărei comune, urmau să fie alocate din bugetul bisericesc câte 10 coroane, destinate să servească achiziţiei de cărţi „folositoare şi corespunzătoare pentru şcolarii de toate zilele, pentru adulţi şi pentru poporeni, iar cărţile procurate să se pună la dispoziţie (...) în Dumineci şi sărbători". În felul acesta – considera autorul – „s-ar deştepta, pe de o parte dorul de cetit, iar pe de altă parte voia de contribuire pentru scopul îmbogăţirei bibliotecelor şcolare".

Protopopul din Micherechiu a avansat la rândul său propunerea ca fiecare comună să colecteze 50 de coroane anual, din care preotul local să cumpere cărţile recomandate de Consistoriu. Preotul Petru Şerb din Girişu Negru a solicitat la „conferinţa învăţătorească cercuală", ţinută la Miersig în iulie, repartizarea periodică a unor sume mai mici, pe întreg cursul anului, provenite din donaţii.

Chiar şi după identificarea posibilelor surse materiale utile înzestrării bibliotecilor, rezultatele nu au fost întotdeauna pe măsura aşteptărilor. Societatea românească se afla încă într-o perioadă a „copilăriei" în ce priveşte perceperea eforturilor depuse de fruntaşii în direcţia luminării ei prin intermediul cărţii. Aşa după cum aminteam, la această stare de inerţie se adaugă şi mizeria cruntă în care se zbăteau majoritatea satelor noastre, ai căror locuitori erau interesaţi prioritar să-şi asigure traiul familiilor lor. Nu puţine au fost şi cazurile în care cei chemaţi să întreţină şi să cultive instituţia bibliotecii s-au arătat neglijenţi. Din aceste motive, ierarhia bisericească a revenit periodic cu instrucţiuni şi norme menite să combată fenomenele negative înregistrate în teritoriu.

Pe ordinea de zi a Congresului bisericesc desfăşurat în 1906 a figurat şi problema redactării unui nou „conclus" privitor la „înfiinţarea, aranjarea, îngrijirea şi conservarea bibliotecilor parochiale". Odată elaborat, acest normativ urma să fie repartizat gratuit fiecărui oficiu protoprezbiterial şi fiecărui oficiu parohial, fiind investit cu atributul de coordonare uniformă a activităţilor în domeniu. Fiecare „parochie organizată" era abilitată să organizeze câte o bibliotecă „pentru folosul şcolarilor şi a poporenilor din parochie, a adjusta şi a îngrijii bine biblioteca (...) cu deosebire a purta grijă ca biblioteca să fie întrebuinţată cu folos din partea poporenilor şi a tinerimei şcolare".

Textul normativului a ieşit de sub teascul tiparului în luna noiembrie, un număr de 250 de exemplare fiind destinate uzului Consistoriului orădean în vederea distribuirii lor în teritoriu, aşa cum se hotărâse în şedinţa Consistoriului mitropolitan de la Sibiu. Documentul venea în întâmpinarea proiectului „Legii Appony", votată în anul următor, pe 19 martie 1907. Acesta prevedea desfiinţarea tuturor şcolilor confesionale ale românilor, sârbilor şi slovacilor din imperiu. Măsurile antiromâneşti dictate de administraţia maghiară s-au materializat şi prin Legea XLVI din 1908, care prevedea sistarea acordării oricărui „didactru pentru şcoalele poporale", alături de sistarea colectării celor 30 de fileri destinaţi pentru „fondul regnicolar de pensie învăţătorească". Încă o dată se încerca blocarea oricăror fonduri băneşti ce puteau fi utilizate pentru înzestrarea bibliotecilor româneşti. Guvernanţii sperau ca prin aceste metode să orienteze şcolărimea românească strict către izvoarele oficiale maghiare.

În aceste condiţii Consistoriul a hotărât ca învăţătorii să încaseze câte 50 de fileri de la fiecare elev, iar cu banii colectaţi să achiziţioneze cărţi pentru bibliotecile şcolare, urmând ca la finele fiecărui an să înainteze câte un raport comitetului parohial cu privire la modul de cheltuire a respectivelor sume.

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp şi M. Popovici, de modul în

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înfiinţarea bibliotecilor parohiale în protopopiatele pe care le păstoreau.

Nicolae Oiescu, protopopul cercului Mecherechiu, azi în Ungaria, se plângea de lipsa mijloacelor băneşti necesare achiziţionării cărţilor. Se reuşise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog şi Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace". După părerea sa principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost „poporul" din comunele repective, care nu agrea ideea unor contribuţii suplimentare îndreptate în direcţia culturii. Parohul sublinia faptul că „dăruirile benevole le denegă, de reparţiare şi de a augmenta acestu scopu din alte venite bisercesci nici nu voiescu a auzi".

Rezultate frumoase s-au obţinut totuşi într-o serie de parohii din Tractul Beiuşului, care i-au atras protopopului cuvinte de laudă din partea Vicariatului Oradiei. Acesta era felicitat pentru sârguinţa depusă şi în acelaşi timp era încurajat să depună aceeaşi râvnă şi pe mai departe pentru a evita îndepărtarea de carte a absolvenţilor şcolii după terminarea instrucţiei lor. Tocmai sub acest aspect era subliniată importanţa bibliotecii în viaţa culturală a satelor:

„Pentru a nu se reîntoarce la ignoranţă acele elemente dintre credincioşii noştri, cari au trecut prin şcoala sătească şi cu scopul de a dezvolta cunoştinţa de carte, s-a dat prilegi desfăşurărei unei acţiuni culturale prin întemeierea bibliotecilor parohiale, ordonată prin circularul nostru cu nr. 400/45-1907, comunicându-se cu acelaşi ordin şi conducerea altor biblioteci.

Rezultatele obţinute prin aceste biblioteci, după cum se constată din rapoartele intrate la acest Conzistoriu, sunt foarte neînsemnate, ceea ce însă nu ar justifica lăsarea în părăsire, ci din contră impune căutarea mijloacelor care au să conducă la rezultate mai însemnate, la rezultate reale.

În vederea marelui interes şi atât de multei simţitei trebuinţe a luminării poporului nostru, acest Conzistoriu dispune a se desvolta în cadrele bibliotecilor parohiale, prin prevederea cu cărţi de specialitate pentru învăţător şi cărţi de popularizare a învăţăturii şi cunoştinţelor folositoare pentru elevi, despre ce vei aviza comitetele parohiale şi pe învăţători, ca să se îngrijească de prevederea şi desvoltarea bibliotecii parohiale în senzul arătat şi în conziderarea normativului citat; iar despre dele efeptuite vei raporta în cadrele dispoziţiunilor aceluiaşi normativ".

Pentru a impulsiona înfiinţarea bibliotecilor parohiale în cât mai multe localităţi, vicarul episcopal Roman Ciorogariu a redactat la 2 iulie 1908 o circulară adresată tuturor oficiilor parohiale. În nota de fundamentare a actului, acesta ţinea să sublinieze că „Manualele singure nu sunt suficiente la instrucţiunea religioasă-morală, fără cărţi auxiliare de lectură religioasă-morală, cum sunt biblia şi bibliotecile de popularizare. Catihetul se va îngriji să se procure aceste cărţi auxiliare pentru biblioteca şcolară şi să supravegheze lectura religioasă-morală a elevilor. Deolaltă cu lista manualelor vi se recomandă şi cărţile auxiliare. N-ar fi însă complet sistemul de educaţie religioasă-morală a tinerimei dacă ne-am opri numai la instrucţia în şcoala de toate zilele (...) drept aceea se insistă la înfiinţarea bibliotecilor parochiale, în jurul cărora să se formeze cercul de lectură a adulţilor şi conferinţele".

O altă principală piedică apărută în calea dezvoltării parohiale a fost nivelul ridicat de analfabetism ce afecta întreaga lume a satelor. Aspectul a fost în repetate rânduri subliniat în rapoartele venite de la parohii, în care era reiterată în permanenţă inutilitatea înfiinţării acestor instituţii într-o mare de neştiutori de carte. Aşa se face că în urma analizării observaţiilor de această natură, Consistoriul să elaboreze în anul 1911 un program de alfabetizare a populaţiei adulte şi ulterior antrenarea acestei categorii în şezători literare.

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

Pentru atragerea unui număr cât mai mare de participanţi s-a propus recompensarea cu premii a celor mai silitori, „ de pildă abonament la *„Biblioteca poporală" a Asociaţiunii"*- se sugerează în regulament.

Întrucât rapoartele din parohiile Beiuşului indicau o slabă dezvoltare a bibliotecilor tocmai din acest motiv, Consistoriul a trecut la studierea motivelor care au frânat procesul. O serie de preoţi reclamau diverse priorităţi care susţineau amânarea achiziţiei de cărţi, alţii motivau cu sărăcia credincioşilor, iar alţii indicau pur şi simplu refuzul credincioşilor de a oferi bani pentru înzestrarea bibliotecilor.

Pe un ton cât se poate de ferm, Toma Păcală, protopop-aeseor al vicarului cerea în 1912 administratorului protopopesc al Beiuşului, Dr. Victor Fildan, să introducă din oficiu în bugetul fiecărei parohii suma de 10 coroane necesare bibliotecilor, pentru a evita în felul acesta orice fel de deviere în situaţii penibile.

După parcurgerea materialelor ilustrative pentru activitatea desfăşurată de forurile ecleziastice pe parcursul celor trei decenii analizate aici, pot fi conturate o serie de trăsături care au caracterizat implicarea acestora în procesul de emancipare culturală a populaţiei din Bihor. Esenţială rămâne consecvenţa cu care ele s-au bătut pentru cauza naţională. Dacă la început acţiunile demarate au fost mai stângace şi nu s-au bucurat întotdeauna de cea mai largă audienţă în sânul poporului de la sate, cu timpul acestea s-au perfecţionat şi au câştigat în consistenţă, reuşind ca în pragul secolului XX să înregistreze şi o serie de rezultate pozitive. Meritul este cu atât mai mare, cu cât, subliniem încă o dată, între nivelul de culturalizare a fruntaşilor români şi oamenii pe care erau chemaţi să-i instruiască se deschidea o prăpastie marcată în primul rând de înaltul grad de analfabetism atins de societatea rurală, alimentat şi de sărăcia cruntă în care se zbăteau majoritatea românilor.

Modul în care a fost percepută prezenţa bibliotecilor şcolare de către populaţia din satele şi oraşele bihorene, poate fi analizat în funcţie de reacţiile acesteia în raport cu iniţiativele de înfiinţare şi organizare a lor, promovate de preoţii din parohiile ortodoxe, dascăli sau intelectuali ai vremii. Astfel, rapoartele înaintate de preoţii ortodocşi ierarhiei Vicariatului Oradiei, pentru întreaga perioadă despre care vorbim, scot în evidenţă o gamă largă de reacţii manifestate de către credincioşi, mergând de la cele de respingere a ideii de constituire a unor astfel de aşezăminte şi până la atitudini de larg entuziasm.

Pentru o mai riguroasă descifrare a fenomenelor înregistrate şi pentru o cât mai corectă apreciere a motivaţiilor care au generat paleta de manifestări, în ecuaţie trebuie introduse toate elementele care au concurat la conturarea atitudinilor sesizate pe marginea procesului de geneză a fondului livresc rural.

De început vom prezenta reacţiile negative ale populaţiei, urmând să analizăm critic valabilitatea motivaţiilor invocate în rapoartele, referindu-ne aici la cauze ţinând de situaţia economică a localităţilor, dar şi la cele de natură umană, izvorâte în cele mai multe cazuri din nepăsarea sau neglijenţa parohilor sau a mirenilor.

Aşa de pildă, însuşi debutul activităţii de organizare instituţionalizată şi sistematică a organismelor de emancipare culturală a ţărănimii a cunoscut dificultăţi. Transpunerea în viaţă a programului de înfiinţare a „reuniunilor de cântări" şi a bibliotecilor a demarat anevoios. Printre piedicile ivite numărându-se, după cum spuneam, şi ignoranţa de care au dat dovadă o serie de preoţi. Raportul întocmit în iunie 1883 de către inspectorul Cercului Meziad, Elia Moga este edificator în acest sens. Acesta constata că „reuniuni de cântări şi biblioteci, ca să fie înfiinţatu în cutare parochie din acest inspectoratu, nici vorbă. Apoi cine le-ar fi înfiinţia pe aici, că nici

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

singuri preoţii şi învеţietorii, cu puţine escepţiune, nu şciu cântările, apoi bibliotecele, dacă li s-ar ţinea prelegeri mai multe dzile, apoi vomu pricepe că ce suntem".

De vină era în acest caz, nu atât lipsa de cultură a poporului, cât slaba pregătire a celor chemaţi să-l păstorească. Nu trebuie să omitem însă din calcul faptul că acţiunea se găsea într-o fază de pionierat. Totuşi, raportul este punctat şi de o notă de optimism, enunţată în finalul corespondenţei, unde inspectorul îşi exprima convingerea că printr-o activitate consecventă de lămurire a populaţiei ar putea aduce şi rezultatele scontate.

Chiar dacă în anii care au urmat situaţia s-a mai ameliorat, numărul bibliotecilor crescând încetul cu încetul, ameninţările venite din partea politicii de deznaţioanlizare dusă de guvernanţi au condus la luarea unor măsuri de accelerare a ritmului de proliferare a bibliotecilor în mediul sătesc.

În 8 mai 1908, vicarul episcopal Vasile Mangra s-a interesat, prin intermediul unei circulare înaintate protopopilor T. Păcală, A. Munteanu, V. Papp şi M. Popovici, de modul în care a fost dus la îndeplinire ordinul privitor la înfiinţarea unor noi biblioteci parohiale. Nicolae Oiescu, protopopul cercului Mecherechiu se plângea de lipsa mijloacelor băneşti necesare achiziţionării cărţilor. Se reuşise dotarea bibliotecilor numai în parohiile Berechiu, Cefa, Homorog şi Mecherechiu, în vreme ce în celelalte sate – după relatarea autorului – „nici începutul nu s-au făcut, din cauza că nu dispunem de mijloace". După părerea sa, principalul vinovat de această stare de lucruri ar fi fost *„poporul"* din comunele respective, care nu agrea ideea unor contribuţii suplimentare.

Situaţia pare paradoxală, parohiile din Tractul Mecherechiului fiind printre cele mai bogate din judeţ. Aici avem de a face cu un alt fenomen, care îşi va face simţită prezenţa şi mai târziu, anume tendinţa de apropiere a românilor din câteva sate de cultura maghiară. Este lesne de observat că s-au constituit biblioteci aproape exclusiv în satele care gravitau în jurul comunei Cefa, important centru economic românesc al protopopiatului, în vreme ce satele din jurul reşedinţei protopopiale, şi am nominaliza aici Jaca, Apateul, Ugre, Săcal etc., toate astăzi în Ungaria, erau racordate la reţeaua economică ungurească, mai apropiată. Graţie acestui status-quo, locuitorii lor nu vedeau necesară perpetuarea expresă a identităţii lor prin cultura livrească. Vom vedea mai târziu că nici întrebuinţarea limbii române nu li se va mai părea utilă.

Din aceeaşi zonă, protopopul Andrei Horvath informa Consistoriul în 1912, că întâmpină dificultăţi în acţiunea de înfiinţare a unor biblioteci, întrucât – subliniază acesta – „afacerea bibliotecilor fiind un lucru nou, numai cu greu înaintează".

Mai dificilă era situaţia în comuna Săcal, unde preotul sesiza că tineretul era „copleşit de duhul maghiarizării [şi] n-are voie să citească în românește", după care adaugă că „nici în ungureşte". Din aceste motive el susţinea ideea extinderii bibliotecii, care până la acel moment servise numai trebuinţelor parohiei.

Preotul Georgiu Pintea din parohia Mezopeterd (azi în Ungaria) comunica Consistoriului că în localitate sunt numeroşi ştiutori de carte, iar tineretul este chiar pasionat de citit. Cu toate că erau români, nu ştiau citi în limba maternă datorită lipsei de interes manifestat de învăţători, care „nu propune nici scriere, nici cetirea română". Din această pricină n-a fost posibilă constituirea bibliotecii. Nici preotul din comuna Darvaş (azi în Ungaria) nu izbutise înfiinţarea bibliotecii, în ciuda numărului mare de ştiutori de carte, din pricina nivelului ridicat de maghiarizare a populaţiei româneşti. „Tineretul – spunea acesta- ceteşte gazete şi novele ungureşti din biblioteca comunală şi din biblioteca Casinei ţărăneşti". Din păcate nu se putea prognoza o îndreptare a stării de lucruri, deoarece, se spune în raport, „tineretul, care limba maicei sale n-o pricepe, nare

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

lipsă de bibliotecă românească, astfel bibliotecă şcolară cu cărţi româneşti scrise, a se înfiinţa e superfluă".

Fenomenul maghiarizării nu era prezent însă numai în flancul vestic al judeţului, ci îşi făcuse simţită prezenţa şi spre interior. În comuna Hidişel populaţia se afla foarte aproape de maghiarizarea completă. „Întreg poporul este nesciuitor de carte – relata preotul Florian Hajoleu – afară de o cîţiva copii care sciu ceti, dar numai unguresce, pentru că învaţă în şcoala de stat, unde nu le este permis a învăţa limba română, afară de istoria biblică şi cathechism, dar numai [şi acelea] în două ore pe septemână. În ultimii şase ani numai – se plângea preotul – „abia am în şcoală 5-7 copii cari cetesc şi în limba română (...) ceea ce merge foarte greu", după care accentua asupra faptului că „biblioteca şcolară este dar tote [cărţile] sunt unguresci de cetit [dar] nu le ceteşte nimenea".

Ioan Beşan, preotul din comuna Sârbi, pe lângă faptul că „pruncii şciu numai unguresce", semnala şi atitudinea negativă a epitropului, care refuza să aloce suma de 10 coroane de la buget, chiar dacă aceasta era destinată expres pentru procurarea cărţilor.

Cele mai penibile situaţii au fost generate de atitudinile negative afişate tocmai de cei care trebuiau să aducă cultura în casele ţăranilor. În Suiug nu s-a putut înfiinţa biblioteca din cauza nepăsării învăţătorilor care s-au perindat pe la şcoala din sat. Preotul Mihai Caba sublinia faptul că toţi aceştia aveau „închinări spre patima beţiei", cu toate că „şapte dintre copiii cari sciu ceti mai bine, au mare plăcere de a ceti cărţi românesci". Preotul din Făncica, Gheorghe Petroviciu, a raportat Consistoriului în ianuaire 1913 că nu a reuşit achiziţionarea cărţilor necesare bibliotecii în ciuda faptului că învăţătorul a încasat câte 50 de fileri de la fiecare elev, acesta neputând justifica scopul în care a cheltuit banii.

Protoprezbiterul Tractului Tileagd, Alexandru Munteanu, descoperise că în parohiile păstorite de el banii alocaţi bibliotecilor fuseseră utilizaţi în alte scopuri. „Mă voiu convinge şi pe mai departe – spunea el în raportul transmis Consistoriului – câte şi ce fel de cărţi s-au procurat. Aceasta se va putea urma temeinic cu prilejul vizitărilor şcolare şi a examenului din anul curent".

În Săldăbagiu, preotul Anton Bica era certat cu învăţătorul Cosma în aşa măsură încât nu mai comunicau între dânşii. Situaţia trena negativ asupra iniţiativei de îmbogăţire a bibliotecii locale. Preotul din Criştior a reproşat eşecul învăţătorilor care nu şi-au dat interesul pentru organizarea bibliotecii. Cu sprijinul sătenilor adunase 10 coroane pentru dotarea bibliotecii, însă fără nici un rezultat. În Leleşti au fost adunaţi banii, dar nu exista şcoala. Ştirile din tractul Beliului scoteau la lumină faptul că bibliotecile figurau într-un plan secund al listelor de priorităţi ale parohiilor, sau reaua-voinţă a mirenilor. Protopopul Petru Sârb din Giriş a întocmit o dare de seamă asupra situaţiei bibliotecilor din jurisdicţia sa, care cuprindea 15 „comune bisericeşti". Se reuşise organizarea bibliotecilor numai în satele Cheşa, Chişlaca, Girişu Negru şi Petid. În celelalte localităţi populaţia nu-şi achita contribuţia, fie din cauza sărăciei, fie din nepăsare şi tot mai des „constrânsă numai de execuţie". Şi aşa, odată colectaţi, banii erau dirijaţi către asigurarea salariilor învăţătorilor.

Parohia din Agriş reuşise să cumpere numai trei cărţi în cursul anului *„Istoria românilor sub Mihai Vodă Viteazul de Nicolae Bălcescu, Povestiri din copilărie de Boureanu şi Triumful crucii – povestiri creştine de Caion"*. Parohia din Archiş avusese norocul să primească 22 de cărţi de la „asociaţiune". Preotul Georgiu Molnariu din Beliu motiva neputinţa înfiinţării bibliotecii pe seama cheltuielilor mari ocazionale de edificarea şcolii confesionale, lucrare care absorbise toate fondurile băneşti. Preotul din Săldăbagiu adăuga alături de dificultăţile alimentate de conflictul avut cu învăţătorul satului şi pe cele generate de lipsa de interes a populaţiei pentru lectură. După cum relatează, oamenii invocă diverse pretexte pentru a ocoli cititul. În

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

corespondenţa cu Consistoriul, preotul se plângea că „voie de cetit, atât bătrânii cât şi tineretul nu are; ziua zic că umblă la lucru, vara, seara se culcă; iarna, iar, ziua la lucru, seara pe la babe, sau cum e zicala – pe la şezătoare-, apoi duminica la joc (danţ), apoi la birt."

În coordonate asemănătoare se încadra şi descrirea făcută de Alesandru Mărcuşiu, preotul din MargineDupă cum reiese din inventarul bibliotecii, anexat corespondenţei, preotul şi învăţătorul comunei şi-au dat sârguinţa a o dota cu un număr cât mai mare de opere. Aceasta dispunea de două fonduri de carte, cel şcolar, cu 38 de lucrări şi „biblioteca tineretului şi diverse" cu 24 de lucrări.

Dacă în cazul factorilor de natură umană, soluţionarea pozitivă a situaţiilor nu reprezenta o dificultate, în cazul celor economici rezolvarea necesita implicarea autorităţilor, în sensul adoptării unor proiecte de eliminare a sărăciei. Este posibil ca tocmai menţinerea unui standard de viaţă scăzut în zonele compacte româneşti să fi reprezentat unul dintre punctele strategiei politicii de maghiarizare. Lipsa acută de fonduri băneşti din partea populaţiei din aceste locuri atrăgea după sine neputinţa edificării şcolilor confesionale româneşti şi bibliotecilor care le însoţeau, în consecinţă analfabetismul. Ori o asemenea vacanţă intra în conflict cu prevederile legii învăţământului, care automat reclama concursul statutului pentru înfiinţarea unor şcoli cu predare în limba maghiară.

În ciuda dificultăţilor cu care au fost confruntaţi în parohiile peste care păstoreau, o serie de preoţi au reuşit să-şi îndeplinească cu succes misiunea de a înfiinţa biblioteci confesionale. Exemplul lor este încă o dovadă a veridicităţii zicalei populare care spune că „omul sfiinţeşte locul". Nu mai puţin adevărat este şi faptul că aceste succese au fost înregistrate în comunele bogate, în special în cele de câmpie, care dispuneau de pământ roditor, principalul capital economic al lumii rurale. Aşa era Parohia din Sânicolau Român, care făcea parte din categoria celor avute, satul fiind aşezat în Câmpia Oradiei, foarte roditoare. În plus oamenii se îndeletniceau cu grădinăritul, activitate care le aducea importante foloase. Chiar dacă în anul 1907 nu se putuse înfiinţa biblioteca, credincioşii având cheltuieli mari cu ridicarea casei parohiale, în anul următor cumpăraseră şi dăruiseră mai multe volume pentru înzestrarea ei. Printre ele era amintită o „evanghelie-lux în preţ de 180 coroane". De asemenea, a fost colectată şi suma de 10 coroane, utilizată pentru abonamente la „foaia oficioasă – Biserica şi şcoala".

În august 1909 Toma Păcală înştiinţa Consistoriul că pe parcursul anului a depus eforturi pentru înfiinţarea unor noi biblioteci, precum şi pentru sporirea patrimoniului livresc a celor deja existente, în ciuda „anului vitreg". Erau nominalizate bibliotecile parohiilor din Mierlău, Oradea şi Vecheed, azi în Ungaria, care-şi reuşiseră achiziţionarea mai multor cărţi. (An DJ Bh, *Fond Parohia Ortodoxă Română Oradea*, dosar 287/1882-1183, f. 23.)

În satul Ciutelec funcţiona o şcoală încă de prin 1850-1851, despre care se spunea la 1859, că se află într-o stare bună. În 1885 se construieşte un nou local al şcolii confesionale din Ciutelec, după cum se consemnează şi în *Schematismul* din 1909. (Ioan Marin Mălinaş**,** Oradea,1997). Cunoaşte o existenţă îndelungată, iar după 1918 devine şcoală de stat.

În câteva dintre vechile biserici ortodoxe se regăsesc unele cărţi de cult tipărite în centre unite. Astfel, la biserica din Chiribiş, care a rămas orotodoxă, se găsesc cărţi tipărite la Blaj. În biserica din Ciutelec şi Popeşti sunt cărţi tipărite la Sibiu sau Bucureşti. Aceasta dovedeşte că parohiile Ciutelec şi Popeşti, deşi s-au unit cu Roma, totuşi legăturile lor cu vechile centre ortodoxe din Bihor nu a încetat.

Rezultatele pozitive au fost înregistrate şi în comuna Girişu de Criş. Preotul Romul Mangra anunţa cu bucurie că 12 credincioşi frecventau periodic biblioteca parohială. Apetitul pentru citit al oamenilor a sporit după ce parohul a popularizat lucrarea „Călăuza creştinului",

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

citind pasaje din carte în mai multe duminici, după terminarea liturghiei „poporului adunat la Sfânta biserică (...) lucruri folositoare şi trebuinţă pentru fieştecarele creştin, ca să le ştie”. Printre parohiile de frunte se număra cea din Voievozi. Biblioteca de aici număra 145 de lucrări, iar în privinţa frecvenţei cititorilor, preotul raporta cu mîndrie cifra de 52 de persoane care împrumutaseră 112 cărţi.

Eforturile Mitropoliei de a introduce metode noi de organizare a bibliotecilor au început să dea roade în anul 1913. Către sfârşitul anului Consistoriul orădean a cerut întocmirea unor dări de seamă, pentru a analiza modul în care au fost transpuse în viaţă recomandările sale. Preotul Traian Milea din Călugări cumpărase romanul „Quo Vadis Sienkievics” şi lucrarea „Cuvântări la Sfântul botez, cununii şi înmormântări de Petru Popa”. Acesta se arăta dispus să facă şi alte achiziţii şi cerea sfatul superiorilor săi în privinţa acelor „opuri care să le poată ceti şi prin care că se poată recrea şi întări sântul religios al parochienilor ştiutori de carte, cărora – sublinia el – nu le-ar cădea cu greu jertfa pentru biblioteca parochială”. Doritori de carte erau şi credincioşii din Drăgăneşti, unde existau 25 de cititori. Ei primeau lunar broşuri de la „Asociaţiune” şi tot prin intermediul ei cumpăraseră 10 exemplare din lucrarea „Îngrăşarea pământului” scrisă de A. Cosciuc. Parohia din Săud avea banii adunaţi, dar nu primise dispoziţie decât pentru cumpărarea „protocoalelor congresului şi sinodului” nu şi pentru cărţi şcolare.

După cum era şi firesc, parohia oraşului Beiuş înregistra o situaţie bună, comparativ cu satele plasei. Puterea economică a localităţii şi-a pus amprenta şi asupra conţinutului bibliotecii care număra 60 de titluri. Trebuie să remarcăm că prezenţa unui mitropolit născut în părţile Beiuşului a influenţat benefic toate comunele vecine cu satul său de baştină, nu numai în privinţa dezvoltării şcolilor şi bibliotecilor de aici, ci şi în mobilizarea populaţiei în vederea edificării unor noi lăcaşuri de cult în satele respective.

Pentru românii din Bihor, care au suportat secole de-a rândul dominaţia străină, accesul la carte a fost mult mai dificil, deşi a existat o apetenţă reală pentru aceasta. Intelectualii români au conlucrat pentru întemeierea de biblioteci, în aşezările mai importante din judeţ, cum au fost Oradea şi Beiuş, dar şi în localităţile rurale, unde era resimţită lipsa de carte şi presă românească. Bibliotecile înfiinţate în judeţ, stăteau la dispoziţia membrilor lor, şi nu numai. Unele aveau caracter închis şi erau, de cele mai multe ori, specializate pe anumite domenii. Dar, în cea mai mare parte, bibliotecile au avut un fond considerabil de carte şi presă pentru a satisface setea de cultură, de carte şi lectură a românilor aflaţi pe teritoriul judeţului Bihor.

Bibliografie

BULUŢĂ, Gheorghe, *Scurtă istorie a bibliotecilor din România*. Bucureşti, Editura Enciclopedică, 2000.

FAUR, Viorel, *Contribuţii la cunoaşterea istoriei Bihorului*, Oradea, 1970, 111p. cu portr. şi facs.

FAUR, Viorel, *Contribuţii la istoricul bibliotecilor româneşti din Crişana (1830-1940)*, Oradea, Fundaţia Cele Trei Crişuri, 1995, 164p.

FAUR, Viorel, *Cultura română din Bihor. 1849-1918*, Oradea, Fundaţia Culturală: Cele Trei Crişuri, 1992, 187 p.

MĂLINAŞ, Ioan Marin, *Satul şi biserica din Ciutelec-Bihor. File de monografie,* Oradea, Editura Mihai Eminescu, 1997.

TOMESCU, Mircea, *Istoria cărţii româneşti de la începuturi până la 1918*, Bucureşti, Editura Ştiinţifică, 1968, 216 p.

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)

TURC, Lucia, *Istoriografia privind bibliotecile româneşti din Transilvania (1850-1918)*, în: Studia Universitatis Babeş-Bolyai, Historia, LXV, 1-2, 2000, p. 86-100.

VARTOLOMEI, V., *Mărturii culturale bihorene,* Cluj, 1944, 310p.

ARHIVE

Arhivele Naţionale- Direcţia Judeţeană Bihor

1. *Fond Episcopia Ortodoxă Română Oradea*
2. *Fond Protopopiatul Ortodox Oradea*
3. *Fond Protopopiatul Ortodox Beiuş*
4. *Fond Protopopiatul Ortodox Lunca*
5. *Fond Protopopiatul Ortodox Marghita*
6. *Fond Protopopiatul Ortodox Tinca*

BDD-A24695 © 2016 Arhipelag XXI Press
Provided by Diacronia.ro for IP 216.73.216.75 (2026-11-03 00:52:47 UTC)